

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA UCHRAYDIGAN NUTQ
NUQSONLARINI BARTARAF ETISH YO`LLARI**

Tuxtamurodova Nilufar Abdusamat qizi

Chilonzor tumani, 429- sonli DMTT defektologi

Azimova Nodira Shaxobitdinovna

Olmazor tumani, 535- sonli DMTT defektologi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha ta`lim yoshdagi bolalarda uchraydigan nutq nuqsonlarini bartaraf etish, nutq kamchiliklarini sabablarini o`rganish, nutqdagi muammolarni bartaraf etish uchun mashqlar haqida ma`lumotlar berib o`tamiz.*

Kalit so`zlar: *nutq nuqsonlari, bartaraf etish, bolalar, nutq, kamchilik, duduqlanish.*

Bolaning ilk rivojlanish davridan boshlab va xomiladorlik davridan onaga g'amxo'rlik qilish keyinchalik bolalarda uchrab turadigan nutq kamchiliklarini oldini olishga imkon beradi. Bola nutqidagi kamchiliklar o'zgarar nutqini tushinishdagi qiyinchilik ularni atrofdagilar bilan muloqatda bo'lishi o'z tengqurlariga qo'shib ketishini qiyinlashtiradi. Nutq tafakkur ko'ra olish bo'lganligi sababli bola ulg'aygan sari atrof muxitdagi tasavvurlari shakllanadi va uni aks ettirish so'z lug'ati orqali takomillashib boradi. Nutqning rivojlanishda ta'lim-tarbiya ijtimoiy hamda biologik omillarning ta'siri ham kattadir. Buyuk mutaffakirlarimiz Yusuf Xos Hojib odob, axloq ta'limtarbiya hamda ma'naviy kamolotning yo'l-yo'riqlarini qomusiy asari - Qutadg'u-blighl asarida bilim zakovat soxibi bo'lishining asosiy kalitini til bayon qiladi. Til tufayli kishi o'z bilimi, aql idrokini, zakovotini til, so'z orqali bildiradi degan fikrlarini uqtiradilar

Hammamizga ma`lumki, nutq kamchiligi o'z-o'zidan barham topmaydi, balki vaqt o'tgan sari yanada mustahkamlanib, zo'rayib boradi. Nutq kamchiligiga ega kishilar logopedik yordamga muhtoj bo'ladilar. Og'ir nutq kamchiliklari bolaning nafaqat nutqiga, balki uning umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutq nuqsonlarini tasniflashda birinchi navbatda bolaning ruhiy, aqliy va eshitish idroki tekshirib olinadi. Nutq nuqsonlari og'ir-yengilligiga qarab guruhlarga ajratiladi.

1. Dislaliya – bu artikulyatsion apparat a'zolari normal innervatsiyasida yuzaga kelgan logopatsiya bo'lib, asosan tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar va ba'zan fonematik idrok rivojlanmaganligi bilan namoyon bo'ladigan

yengil nutq nuqsoni.

2. Dizartriya - bu artikulyatsion apparat a'zolari innervatsiyasining organik jarohatlanishi natijasida yuzaga keladigan og'ir nutq nuqsoni bo'lib, juft neyronlarning shikastlanishi natijasida yuzaga keladi. Falajlanish asosan bir tarafdin, chap yoki o'ng tarafdin bo'ladi. Bola tili asosan paretik falajlangan bo'shshgan yoki spastik, ya'ni tarang falajlanishda bo'ladi.

3. Alaliya- bu bosh miyaning organik jarohatlanishi natijasida yuzaga keladigan og'ir nutq nuqsoni bo'lib, bu tashxis eshitishi va zakovati me'yorda bo'lgan shaxslarga qo'yiladi.

Alaliya nutqning 3ta komponenti rivojlanmaganligi bilan namoyon bo'ladi.

4. Afaziya- bu bosh miyaning organik jarohatlanishi natijasida shakllangan nutqning yo'qolishi. Bolalar afaziyasi tajribada kam uchraydi. Afaziya asosan insultdan keyin uchraydi. Bolalarda esa miya infeksiyalari, miya rivojlanishi davrida turli xil kuchli travmalar natijasida yuzaga keladi.

5. Rinolaliya - bu artikulyatsion apparat a'zolarida tug'ma yoki orttirilgan nuqsonlarning bo'lishi yoki artikulyatsion apparat a'zolarida burun, burun halqum sohasida falajlanishlarning kuzatilishi, burun suyagining qiyshayishi, burun sohasidagi turli xil o'simtalar, odenoidlar, poliplar bo'lishi natijasida yuzaga keladigan og'ir nutq nuqsonlari hisoblanadi.

6. Duduqlanish - bu og'zaki nutq jarayonida artikulyatsion apparat a'zolari muskullarining tortishishi sababli og'zaki nutqning tempritmik o'zgarishi natijasida yuzaga keladi.

Nutq nuqsonlari quyidagi mezonlar asosida tekshiriladi.

1. Gugulash davri (3 oylikdan)

2. 1 yosh 6 oylikda 10-15 ta so'z.

3. 2 yoshda 300 ta so'z

3. 3 yoshda 1000 ta so'z.

4. 6-7 yoshga kelib 4000 dan 5000 gacha so'z lug'at boyligida bo'lishi lozim.

Ma'lumki nuqsonli bolalar bilan muloqotga kirishish uchun, pedagogga pedagogik mahorat juda kuchli bo'lmog'i lozim. Chunki ko'pgina nuqsonli bolalar (o'zlaridagi nuqsonlari sababli) o'zgalari bilan muloqotga kirishishni istashmaydi, istahsa ham qiynalishadi. Insonlar bir birlari bilan muomilaga kirishar ekan, ularning asosiy ko'zlagan maqsadlaridan biri o'zaro bir biriga ta'sir ko'zsatish, ya'ni fikr-g'oyalariiga yaxshi ta'surot qoldirishdir. Ammo ko'pgina nuqsonli bolalarning fikr doirasi kuchsizroq bo'lib, ega bo'lgan fikrlarini ham nutqida aniq bayon ettirishga (nuqsonlari sababli) qiynalishadi. Shuning uchun pedagog birinchi bo'lib nuqsonli bolalarga psixologik ta'sir

bu- turli vositalar yordamida bolalarning fikrlari, hissiyotlari va xatti harakatlariga ta'sir ko'rsata olishi darkordir. Ma'lumki nutq – bu so'zlashuv o'zaro muomala jarayoni bo'lib, uning vositasi –so'zlar hisoblanadi. Manologik nutqda, diologik nutqda ham odam o'zidagi barcha so'zlar zaxirasidan foydalanilib, eng ta'sirchan so'zlarni topib, sherigiga ta'sir ko'rsatishni xohlaydi. Hutqida nuqsoni bor bola esa ko'pgina hollarda shu nuqsonini yashirishi natijasida muloqotda kirishishni istamaydi, kirishsa ham tor doiradagi insonlar (oila a'zolari, bog'cha opasi va bir necha yaqin do'stlari) bilan muloqotga kirishadi. Shu sabab ularning so'zlar zaxirasi kam, davragirlik xislatlari sust bo'ladi. Ertaliklarga ham o'zlariga berilgan she'ni qiynalib aytishadi.

Ba'zi hollarga bunaqa bolalar nutqning paralingivistik ta'sirining bazi bir omillari nutqni susaytiruvchi, past tovushida ifodalash, to'xtashlar, duduqlanish, yutal, til bilan amalgam oshiriladigan harakatlar, nidolardan foydalanadi.

Muloqot jarayonidagi karakterli narsa shundaki, suhbatdoshlar bir birlariga ta'sir ko'rsatmoqchi bo'lishganda, dastavval nima deyish, qanday so'zlar vositasida ta'sir etishini o'ylar ekan. Muloqotning qanday kechishi va kimning ko'proq ta'sirga ega bo'lishi sheriklarning rollariga ham bog'liq. Ta'sirning tashabbuskori- bu shunday sherikki, unda ataylab ta'sir ko'rsatish maqsadi bo'ladi va u bu maqsadni amalga oshirish uchun barcha yuqoridagi ta'kidlangan vositalardan foydalanadi.

Shunday ekan, suhbat jarayonida bola o'zini tashabbuskor etib his qilishi, ya'ni bola suhbatda o'zini asosiy rolda ekanligini sezishi kerak, buning uchun pedagog diologni shu maqsadda tuzishi lozim. eng avvalo bola bilan ishonchli munosabat o'rnatishi kerak. Suhbat jarayonida bola uni yaxshi ko'rishlarini va u to'g'risida g'amxo'rlik qilishlarini his eta olishi juda muhimdir. Pedagogning muloqot jarayonida o'yin, nutqiy mashqlar, barmoqlar teatri, qisqa saxna ko'rinishlarini o'ynash, rasmi topishmoqlar, ta'limiy o'yinlar, barmoqlar gimnastikasi va qofiyali so'zlar o'yinidan foydalanishi muloqotning ijobiy o'tishiga yordam beradi. Bolalar o'sib, ulg'aygani sari ularning nutqi ham rivojlanib boradi.

Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqning to'g'ri shakllanishi atrofdegilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutq muhiti va ta'lim-tarbiyaga bog'liq. Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi.

Nutq buzilishlarini o'rganish, tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo'lini, bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli

shakllanishida katta rol o'ynovchi sharoitni bilish lozim. Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilish zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o'z vaqtida bilish va aniqlash uchun kerak bo'ladi. Bolada nutqning normal rivojlanishi, unga doimo yangi tushunchalarni o'zlashtirib olishga, tevarak-atrof haqidagi bilim va tasavvurini kengaytirishga imkoniyat yaratadi. Shunday qilib, nutq, uning rivojlanishi tafakkurning rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir. Nutq kamchiligi logopediya fanida muayyan filning me'yorlaridan chetga chiqish deb ta'riflanadi.

Nutq kamchiliklari quyidagilar bilan xarakterlanadi:

1. Nutq kamchiligi o'z-o'zidan barham topmaydi, balki vaqt o'tgan sari yanada mustahkamlanib, zo'rayib boradi.

2. Nutq kamchiliklarini kattalarda namoyon bo'lishi ularning yoshiga mos kelmaydi.

Nutq kamchiligiga ega bo'lgan kishilar logopedik yordamga muhtoj bo'ladilar.

3. Og'ir nutq kamchiliklari bolaning nafaqat nutqiga, balki uning umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bolalarda nutq buzilishini yuzaga keltiruvchi sabablar ichida tashqi (ekzogen) va ichki (endogen) omillar, shuningdek atrof-muhitning tashqi sharoitlari farq qilinadi. Nutqiy nuqsonning turli sabablarini ko'rib chiqishda evolyusion-dinamik yondoshiladi. Bu nuqsonning yuzaga kelish jarayonini tahlil qilishdan, anomal rivojlanishining umumiy konuniyatlarini va xar bir yosh davrida Nutqning rivojlanish konuniyatlarini hisobga olishdan iboratdir (I. M. Sechenov, L. V. Vigotskiy, V. I. Lubovskiy). Bolalardagi nutqiy nuqsonlarning asosiy sabablari:

1. Embrion rivojlanish davridagi turli xil patologiyalar;
2. Xomiladorlik vaqtidagi toksikozlar, virusli va endokrin kasalliklar, jaroxatlar, qonning rezus-faktorga mos kelmasligi;
3. Tug'ruq vaqtidagi shikastlanish va asfiksiya;

4. Bola rivojlanishining birinchi yilidagi bosh miya kasalliklari (meningit, ensofalit).

5. Miyaning chayqalishi bilan birga sodir bo'ladigan bosh miya jarohatlari.

6. Sotsial-maishiy sharoitning yomonligi.

Bu xolat mikrososial pedagogik qarovsizlikka, vegetativ disfunksiyaga, emosional-irodaviy muhitning buzilishlariga va nutqning rivojlanmay qolishiga sabab bo'ladi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan sabablar, ayrim xollarda ularning birgalikda

qo`shilib kelishi nutqning turli tomonlarining buzilishiga sabab bo`lishi mumkin. Hamma nutq buzilishlari kelib chiqishiga ko`ra ikki guruxga bo`linadi:

1. Organik xarakterdagi nutq buzilishkar

2. Funksional xarakterdagi nutq buzilishlar.

Organik Nutq buzilishlari o`z navbatida ma'lum joyning zararlanishiga ko`ra markaziy va periferik xarakterda bo`ladi.

Markaziy buzilishlar: markaziy nerv sistemasini u yoki bu qismlarining buzilishi, zararlanishi natijasida kelib chiqadi. Markaziy xarakterdagi organik nutq buzilishlariga: alaliya, afaziya, dizartriya nutq kamchiliklari kiradi.

Pariferik buzilishlar: artikulyasion apparatning noto`g'ri to`zilishi yoki buzilishi va periferik nerv artikulyasion organlar inervasiyasining buzilishidan kelib chiqadi. Periferik xarakterdagi organik nutq buzilishlariga: rinolaliya, prognatiya, progeniya kiradi.

Funksional buzilishlar — bunda nutq jarayonida ishtirok etadigan a'zolar tuzilishida hech qanday o`zgarishlar bo`lmaydi. Funksional xarakterdagi nutq Turli nutq buzilishlarining rivojlanishini oldindan aniqlash katta ahamiyatga egadir.

Agarda nutqiy nuqson bolaning maktabga kelgan vaqtida ilk bor aniqlansa, u holda uni tuzatish qiyinchiliklari kuzatilib, o`zlashtirishga salbiy ta'sir ko`rsatadi. Agarda bolaning nutq nuqsoni maktabgacha yoki yasli yoshida aniqlansa, tibbiy va pedagogik tuzatish maktabda to`laqonli ta'lim olish imkonini beradi. Hozirda logopediyada nutq buzilishlarining ikkita tasnifi o`rin olgan; bittasi-tibbiy pedagogik, ikkinchisi psixolog-pedagogik yoki pedagogik (R. Ye. Levina bo`yicha).

Buzilishlarning ruhiy-lingvistik mezonlar asosida nutqning qaysi turi buzilganiga qarab ikkita guruxga bo`lish mumkin: og'zaki yoki yozma. Og'zaki nutqning buzilishi, o`z navbatida ikkita turga bo`linishi mumkin: 1) bayon qilishning fonasion (tashqi) ta'minlanishi, ular nutqning talaffuz tomonining buzilishi, deb ataladi va 2) bayon qilishning semantik-struktura (ichki) jihatdan ta'minlanishi, ular logopediyada nutqning uzluksiz yoki ko`p tovushli buzilishi, deb ataladi.

1. Bayon qilishdagi fonasion ta'minlashning zaiflashuvi buzilgan bo`g'inga bog'liq holda tabaqalanishi mumkin:

a) tovush shakllanishi,

b) bayon qilishning sur'at-oxang jihatdan tashkil etilishi,

v) intonasion melodika

g) tovush chiqarishning namoyon bo`lishi.

Nutq nuqsonlarini bartaraf etish yo'llari

1. Artikulyatsiya, nafas, mayda qo'l motorikasini rivojlantiruvchi mashqlar.

2. Logomassaj (nuqtali, bo'shashtiruvchi, tetiklashtiruvchi massaj)

3. Muammoli tovushni nutqqa qo'yish (taqlid va mexanik usulida)

4. Nutqni rivojlantiruvchi didaktik o'yinlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YHATI:

1. Ayupova.M.Y. —Logopediyal O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyatnashriyoti Toshkent - 2007.

2. Ayupova.M.YU —Korreksion ishlar metodikasi Ma'ruza matni .T-200

3. Kitobxon.com

4. Lex.uz